

## ทฤษฎีสัจธรรมกับการพัฒนา ในมิติกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน

### 1. บทนำ

แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องผู้นำนั้นได้มีผู้เริ่มศึกษาเป็นเวลายาวนานแล้ว ดังจะเห็นได้จากสมัยของ อริสโตเติล ซึ่งได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องผู้นำว่า “From the hour of their birth some marked cut for subjection” หรือแปลว่า “ตั้งแต่มนุษย์เกิดมาบางคนถูกกำหนดให้เป็นผู้ตาม และบางคนก็เป็นผู้ออกคำสั่ง” (อาทิติย์ แสงบุญ, 2528) อันเป็นการแสดงทัศนะเกี่ยวกับผู้นำที่ค่อนข้างแข็งตัว ที่มองบุคคลทั่วไปว่าไม่สามารถพัฒนาตนเองให้กลายเป็นผู้นำได้ แต่ในปัจจุบันนี้บุคคลที่จะเป็นผู้นำนั้นไม่ได้ถูกจำกัดว่าต้องเป็นบุคคลที่ถูกกำหนดมาแล้วแต่กำเนิดดังความเชื่อแบบเก่า เพราะแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในปัจจุบันนั้นมองว่าบุคคลทั่วไปสามารถพัฒนาให้เป็นผู้ผู้นำได้ ดังคำกล่าวของ ลิปปนนท์ เกตุทัต (2544, น.33) ที่กล่าวถึงความคิดเกี่ยวกับผู้นำในลักษณะของผู้บริหารว่า “การเป็นนักบริหารที่ดีมิใช่เป็นพรสวรรค์ที่แต่ละคนมีมาโดยกำเนิด ความสามารถทางการบริหารเป็นสิ่งที่สามารถอบรมพัฒนาและฝึกฝนกันได้” ซึ่งคำกล่าวนี้อาจสอดคล้องกับหลักคิดของการพัฒนาชุมชนที่เชื่อว่าคนทุกคนมีศักยภาพสามารถพัฒนาตนเองได้จากหลักคิดดังกล่าวจึงช่วยเปิดโอกาสให้บุคคลได้สามารถพัฒนาขีดความสามารถของตนเองเพื่อที่จะกลายเป็นผู้นำได้เช่นเดียวกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าศักยภาพของบุคคลเหล่านั้นคืออะไร

อย่างไรก็ตามทุกสังคมนั้นจะประกอบไปด้วยผู้นำและผู้ตามเสมอ ในปัจจุบันผู้นำถูกกำหนดว่าจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมและสามารถที่จะปฏิบัติตามบทบาทของผู้นำได้อย่างมีประสิทธิภาพในสถานการณ์ต่าง ๆ และเนื่องจากว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม มนุษย์ใช้ชีวิตรวมกันเป็นหมู่เป็นเหล่ามีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีนิสัยชอบอยู่ร่วมกันติดต่อปะปนกันทั้งหญิงชาย ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัย ความอยู่รอดร่วมกัน เป็นการตอบสนองต่อสัญชาตญาณของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นผลให้เกิดชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนนั้นบุคคลย่อมมีบุคลิกภาพ ความรู้ ทักษะ แตกต่างกันไป ซึ่งในเรื่องความแตกต่างนี้เองเป็นเหตุให้คนบางคนมีพฤติกรรมในการเป็นผู้นำชุมชนขึ้นมา ดังนั้นชุมชนทุกชุมชนไม่ว่าจะเป็นระดับใดก็ตามการมีผู้นำชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง และผู้ที่จะมาเป็นผู้ผู้นำนั้นอย่างน้อยที่สุดจะต้องเป็นบุคคลที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ ดังนั้นปัจจัยอย่างหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนพัฒนานั้นก็คือตัวผู้นำนั้นต้องมีบทบาทในการพัฒนา (อาทิติย์ แสงบุญ, 2528)

ในบริบทสังคมไทยผู้นำชุมชน ถือว่ามีบทบาทสำคัญอย่างมาก และยังมีตัวอย่างงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่าผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จในกระบวนการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ผลจากการศึกษาของ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และ นันทพล กาญจนวัฒน์ (2543, น.9,84.) พบว่า ผู้นำ

นอกจากผู้นำชุมชนจะเป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จในกระบวนการพัฒนาชุมชนแล้ว หากมองในเชิงทฤษฎี จะพบว่าแนวคิดผู้นำชุมชนนั้น เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งในแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม และเป็นตัวจักรที่สำคัญของขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคม เพื่อให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน จากแนวคิดทุนทางสังคมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยภายในของทุนทางสังคมที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ซึ่งหากมองในเชิงประจักษ์ในปัจจุบันมีปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ กับชุมชนเข้มแข็งได้อย่างชัดเจน อาทิ กรณีของชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกันว่าเป็นชุมชนเข้มแข็ง และในขณะเดียวกันตัวผู้นำ หรือ ลูกประยองค์ ธรรงค์ เองก็ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการด้านการพัฒนาชุมชนว่ามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนจนได้รับรางวัลต่าง ๆ มากมาย และนอกจากนี้ก็ยังมีชุมชนอื่น ๆ อีกจำนวนไม่น้อยที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ กับชุมชนเข้มแข็ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ผู้นำมีบทบาทสำคัญที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน

แต่อย่างไรก็ตามบุคคลที่เราเรียกว่าผู้นำชุมชนนั้นก็คือ ปุถุชนคนธรรมดาทั่วไปที่มีศักยภาพและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ในสภาพความเป็นจริงผู้นำชุมชนเองก็ต้องดำเนินชีวิตเช่นสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน ไม่ว่าจะเรื่องที่ต้องประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเอง ดูแลครอบครัว ฯลฯ ที่ผู้นำชุมชนต้องจัดการเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องจัดการเรื่องราว ปัญหาต่าง ๆ ของส่วนรวมไปพร้อม ๆ กัน จึงอาจทำให้การดำรงสภาพของผู้นำชุมชนเกิดสภาวะที่ดำเนินงานได้อย่างไม่เต็มความสามารถ เพราะต้องห่วงหน้าพะวงหลัง และสุดท้ายก็เบื่อหน่ายและเลิกจากการเป็นผู้นำชุมชนไป และจากงานวิจัยของสมชาย พงษ์เทพิน (2542, บทคัดย่อ) พบว่า นอกจากปัจจัยทางสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลต่อการทำงานของผู้นำองค์กรในเขตเมืองแล้ว พบว่ายังมีปัจจัยด้านอื่นอีกที่ส่งผลต่อการทำงานของผู้นำ เช่น ความขัดแย้งภายในชุมชน การส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกหลายระดับทำให้

จะเห็นได้ว่าจากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวที่มีผู้นำชุมชนเป็นจำนวนมากในปัจจุบันที่จะต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และยังส่งผลกระทบต่อความต่อเนื่องต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนอีกด้วย ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของสถานะเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันก็ยิ่งส่งผลให้การดำเนินชีวิตของผู้นำชุมชนยากลำบากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต จากปัญหาดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจอย่างยิ่งว่าจะทำอย่างไรจึงจะทำให้กระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนเกิดความต่อเนื่อง

## 2. กรณีศึกษาบ้านจำรุง: วิเคราะห์ทุนทางสังคมในมิติกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน

การศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคม กับกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษา บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผู้นำชุมชน และบริบทภายในและภายนอกชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปี พ.ศ. 2552 เพื่อดูความเกี่ยวพันระหว่างบริบทดังกล่าวกับกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน ศึกษาสาระสำคัญของกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน และรูปแบบของการสืบทอดผู้นำชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปี พ.ศ. 2552 และวิเคราะห์องค์ประกอบของทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน บ้านจำรุง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยผู้ศึกษาทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากทั้งข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) และจากการสัมภาษณ์ (Interview) ผู้นำชุมชน

จากการศึกษาเอกสารเรื่อง “ชุดประสบการณ์ความรู้ พื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนคนตะวันออก” (2549) ประกอบกับที่ผู้ศึกษาได้ลงไปสัมผัสพูดคุยกับแกนนำในชุมชนรวมถึงผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน พบว่าชุมชนบ้านจำรุง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง มีกิจกรรมที่โดดเด่นในหลายด้าน อาทิ ด้านการจัดการความรู้ การปลูกผักปลอดสารพิษ โฮมสเตย์ การพัฒนาอาชีพ และมีกลุ่มต่าง ๆ ถึง 24 กลุ่ม ซึ่งเบื้องหลังของความสำเร็จและความเข้มแข็งของชุมชนนั้น คงจะปฏิเสธ ไม่ได้เลยว่า ผู้นำชุมชน คือหัวใจสำคัญของการพัฒนาดังกล่าว ซึ่งผู้นำคนปัจจุบัน (พ.ศ. 2552) คือ ผู้ใหญ่ชาติชาย เหลืองเจริญ แต่ทว่ารากฐานของความเข้มแข็งของชุมชนบ้านจำรุงนั้น ไม่ได้เพิ่งเริ่มขึ้นในสมัยของผู้นำชุมชนคนปัจจุบัน หากแต่สืบสานมาจากอดีต ซึ่งมีผู้นำชุมชนในแต่ละรุ่นเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาอยู่ในแต่ละยุคสมัยของ

### “ยุคผู้ใหญ่บ้าน ลูกบ้าน” (ก่อนพ.ศ. 2504)

ในยุคนี้จะเป็นช่วงที่มีการสืบทอดผู้นำแบบเป็นทางการ (ผู้ใหญ่บ้าน) และผู้นำตามธรรมชาติ (พระ) ที่เกิดจากองค์ประกอบภายในชุมชนเป็นพื้นฐานในการสืบทอดผู้นำชุมชน เนื่องด้วยเงื่อนไขของชุมชนในอดีตที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงเป็นจุดเชื่อมโยงทุนทางสังคมภายในชุมชน เพื่อเข้ามาใช้ในกระบวนการสืบทอดผู้นำ ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นที่วัด โดยมีพระ และผู้อาวุโส เป็นผู้ที่ได้ผ่านกระบวนการบวชเรียนมาแล้ว และชุมชนให้การยอมรับว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม มีบทบาทหลักในการสืบทอดผู้นำโดยข้อมูลบุคคลจากความใกล้ชิด สนับสนุน ของความเป็นเครือญาติ ที่จะช่วยในการตรวจสอบพฤติกรรม ด้านคุณธรรม ความดีของบุคคลนั้นเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือ และเกิดความไว้วางใจที่สมาชิกในชุมชนมีต่อบุคคลนั้น ประกอบกับสถานการณ์ปัญหา หรือความต้องการของชุมชนในชุมชนเวลานั้น ต้องการผู้ที่มีความสามารถด้านการรักษาโรคเข้ามาจัดการ จึงเป็นเหมือนตัวกระตุ้นให้บุคคลซึ่งมีวิสัยทัศน์พื้นฐานที่มีความเสียสละ ประกอบกับมีภูมิปัญญาด้านการรักษา ให้เข้ามาจัดการ ทำให้บุคคลดังกล่าวได้รับการยอมรับจากชุมชนให้กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ส่วนกฎหมายเกี่ยวกับผู้นำชุมชนเป็นเพียงการสร้างผู้นำแบบเป็นทางการขึ้นเพื่อให้เป็นกลไกของภาครัฐในการรับนโยบายไปปฏิบัติ ดังนั้นทุนทางสังคมกับกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนในยุคนี้ คือ เครือญาติ ผู้อาวุโส วัด และสถานการณ์ปัญหา/ความต้องการของชุมชนในขณะนั้น

“ยุคคณะกรรมการหมู่บ้าน” ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2529 เป็นช่วงที่ชุมชนมีการสืบทอดผู้นำแบบไม่เป็นทางการที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านเพิ่มขึ้น โดยศูนย์รวมของชุมชนยังคงอยู่ที่วัด แต่ผลกระทบจากการพัฒนาทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เงิน วัสดุ เริ่มเข้ามามีบทบาท การช่วยเหลือแบ่งปันน้อยลง ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการสืบทอดผู้นำภายในชุมชน เริ่มให้ความสำคัญกับผู้มีฐานะมากขึ้น แต่ด้วยพื้นฐานของคนในชุมชนที่มีความเป็นเครือญาติ และใกล้ชิดศาสนาที่ส่งผลให้ผู้ที่ขึ้นมาเป็นผู้นำชุมชน เป็นคนเสียสละ เอื้ออาทร แต่ถึงกระนั้นผู้นำที่ขึ้นมาก็ไม่สามารถอยู่ได้ตลอดยาวนานหรืออยู่ครบตามวาระที่กฎหมายกำหนด ทั้งนี้เพราะทนกับกระแสของวัตถุนิยม และภาษีสังคม จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชนแบบเป็นทางการบ่อยครั้งมากขึ้น

ส่วนผู้นำที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับปกครอง เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 ในสมัยผู้ใหญ่เยื่อน ผลงาม ภาครัฐได้ส่งเสริมให้ชุมชนเกิดกิจกรรมร้านค้าชุมชน ที่เปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความเสียสละ เข้ามาทำงาน โดยในช่วงแรกคณะกรรมการหมู่บ้านได้เข้ามาบริหารจัดการร้านค้าชุมชนเนื่องจากเป็นบุคคลที่ชุมชนให้การยอมรับ ขณะเดียวกันกิจกรรมดังกล่าวยังได้ ส่งเสริมให้สมาชิก

ส่วนผู้นำกลุ่มกิจกรรมในช่วงที่มีโครงการ SIF เข้ามาในปี พ.ศ. 2542 เปิดโอกาสให้คนที่มีความรู้ ความสามารถ และมีความเสียสละ (นายธัญพิสสิษฐ์ ศิริยงค์) เข้ามาทำงานภายใต้โครงการของ SIF ที่ชุมชนสามารถคิดและนำเสนอโครงการฯ เพื่อขอการสนับสนุนงบประมาณได้เอง ได้แก่ กิจกรรมศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และผู้สูงอายุ กลุ่มวิทยุชุมชน กลุ่มพัฒนาอาชีพ ซึ่งในช่วงนี้บุคคลที่เข้ามาทำงานกลุ่มในเชิงประเด็นจะเป็นบุคคลที่มีความเสียสละ มีความสนใจ มีความถนัดในประเด็นกลุ่มกิจกรรมเป็นหลัก

อย่างไรก็ตามผู้อาวุโสยังคงมีบทบาทในกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน โดยเฉพาะผู้นำกลุ่มกิจกรรม ที่มาจากการส่งเสริมของภาครัฐ แต่ภายใต้โครงการ SIF บทบาทของผู้อาวุโสเริ่มลดลงเนื่องจาก กลุ่มกิจกรรมต้องการผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ความถนัด และทักษะในการทำงานแบบเครือข่ายมากขึ้น ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าทุนทางสังคมภายในกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนยุคนี้ คือ นโยบายร้านค้าชุมชนของภาครัฐ การสนับสนุนจาก SIF (องค์ประกอบภายนอก) และผู้อาวุโส/ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน วัด เครือญาติ สถานการณ์ปัญหา/ความต้องการ (องค์ประกอบภายใน)

**“ยุคเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน”** ในยุคเวทีประชุมสภาหมู่บ้านนั้น เป็นช่วงที่สืบทอดผู้นำแบบเป็นทางการ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) และผู้นำกลุ่มกิจกรรม โดยผู้นำชุมชนจะใช้เวทีประชุมสภาหมู่บ้าน ที่เกิดจากการเรียนรู้ และปรับตัวจากปัจจัยภายนอกของชุมชนโดยเฉพาะการพัฒนาที่มาจากองค์กรพัฒนาภายนอก (SIF/ พอช.) ซึ่งกิจกรรมที่เกิดขึ้นดังกล่าว เปิดโอกาสให้สมาชิกภายในชุมชนที่มีความสนใจในงานพัฒนา หรือปัญหาความต้องการของชุมชน ที่ต้องการแสดงออกทางความคิด เข้ามาแสดงออก และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร อันเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของผู้นำผ่านกิจกรรมดังกล่าวโดยไม่จำกัดเพศ วัย และสถานภาพ สะท้อนให้เห็นถึงความเอื้ออาทรที่แฝงอยู่ในระบบเครือญาติ และถูกนำมาใช้ในการสืบทอดผู้นำรวมแบบไม่ผ่านทางผ่านเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน และขณะเดียวกันทำให้ทราบข้อมูล ส่งผลให้มีความหลากหลายของผู้นำชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น

สรุปได้ว่า กระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ที่มีองค์ประกอบภายในเป็นหลัก โดยเริ่มมีปัจจัยภายนอกเข้ามา มีบทบาทมากขึ้น เช่น นโยบายรัฐ องค์การพัฒนาต่าง ๆ ส่งผลให้บทบาทขององค์ประกอบภายใน เช่น ผู้นำอาวุโสลดลง ในปัจจุบัน บทบาทภายนอกมีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีรูปแบบการสืบทอดเปลี่ยนแปลงไป จากวิธีปฏิบัติที่ใช้วิธีการรับรู้ข้อมูลพฤติกรรมจากระบบเครือข่าย มาเป็นใช้เวลาที่ประชุมสภาหมู่บ้าน ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พัฒนาศักยภาพ และสืบทอดผู้นำทั้งแบบเป็นทางการ และผู้นำกลุ่มกิจกรรมในขณะเดียวกัน

### **ข้อค้นพบ และข้อเสนอแนะที่ส่งผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมในระดับนโยบาย และชุมชน**

ในการศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคม กับกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษา บ้านจำรุง ตำบลเนินส้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ข้อค้นพบที่ได้รับจากการศึกษา คือ

1. ผลกระทบจากโครงการพัฒนาภายนอก ส่งผลให้รูปแบบของทุนทางสังคมในกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่ารูปแบบของทุนทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมีทั้งส่วนที่เป็นระบบคิด และส่วนที่เป็นปัจจัยภายในที่เป็นทุนทางสังคมภายในกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน โดยในส่วนของระบบคิดเรื่องความเสียสละของผู้คนที่ถูกสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นนั้น พบว่ารูปแบบของระบบคิดดังกล่าวมีความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่ชุมชนมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการเอื้อเพื่อแบ่งปันกันภายในชุมชน ผู้นำจึงสามารถทำงานชุมชนโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนได้ แต่เมื่อการพัฒนาของรัฐเข้ามาส่งผลให้ชุมชนเกิดความเปลี่ยนแปลงไป ทรัพยากรที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มลดลง ส่งผลกระทบให้ผู้นำต้องปรับตัวเองเพื่อสามารถที่จะอยู่รอดได้ภายใต้สถานการณ์ปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ในขณะเดียวกันยังคงสามารถแสดงบทบาทในการทำงานชุมชนได้ โดยได้นำประเด็นของการทดแทนรายได้ที่เสียไปจากการประกอบอาชีพ (ซึ่งหากเปรียบเทียบค่าตอบแทนที่ได้ นับว่ายังต่ำกว่ารายได้ที่ควรจะได้รับจากการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก และอาจจะมองเป็นมิติใหม่ในการเสียสละต่อสังคมได้) มาประกอบการพิจารณาในการทำงาน

ส่วนของปัจจัยภายในพบว่า มีรูปแบบของปัจจัยภายในชุมชนที่ทำหน้าที่หลักในการสืบทอดผู้นำชุมชนเปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากการพัฒนาจากภายนอก ซึ่งได้แก่ ผู้นำอาวุโสที่เป็นองค์ประกอบภายในที่เป็นทุนทางสังคมและเคยทำหน้าที่สำคัญในการสืบทอดผู้นำชุมชนในยุคแรก (ยุคผู้ใหญ่บ้าน ลูกบ้าน) และยุคที่สอง (ยุคคณะกรรมการหมู่บ้าน) เริ่มลดบทบาทลง หลังจากชุมชนมีการเรียนรู้ และปรับตัวกับการพัฒนาที่มาจากภายนอกทำให้เกิดกิจกรรมเวทีประชุมสภา

2. ระบบเครือข่ายเป็นทุนทางสังคมพื้นฐานที่คอยยึดโยงคนในชุมชนไว้ด้วยกัน และทำให้กระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่า ระบบเครือข่ายเป็นปัจจัยพื้นฐานของกระบวนการสืบทอดผู้นำภายในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในอดีตระบบเครือข่าย เป็นปัจจัยที่เชื่อมร้อยคนในชุมชนให้เข้ามาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และทำให้เกิดกระบวนการสืบทอดผู้นำภายในชุมชนผ่านกิจกรรมการพัฒนาในยุคนั้น ต่อมาบริบทชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปทำให้รูปแบบของการบริหารงานชุมชนเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย แต่ถึงกระนั้นชุมชนยังสามารถดำเนินงานพัฒนา และสามารถสืบทอดผู้นำภายในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้ความแตกต่างกันทางความคิดของผู้นำชุมชนยุคปัจจุบัน และในยุคก่อน ที่ปราศจากความรุนแรง แต่มีการจัดการที่ไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งกันของคนภายในชุมชน ส่งผลให้เกิดกระบวนการสืบทอดผู้นำภายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง แสดงออกผ่านกิจกรรมเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนภายในชุมชนได้เข้ามาแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็น และสามารถพัฒนาศักยภาพขึ้นมาเป็นผู้นำผ่านกระบวนการดังกล่าว ในขณะที่ผู้ที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันในวิธีการบริหารจัดการก็สามารถเข้าร่วม หรือเลือกที่จะไม่เข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าว โดยไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดของความเอื้ออาทรที่แฝงอยู่ภายใต้ความแตกต่างกันทางความคิดของสมาชิกภายในระบบเครือข่าย

3. ผู้นำภายในชุมชน มีแนวโน้มของความหลากหลาย และจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น ภายใต้เงื่อนไขการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของปัจจัยภายในที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอก จากผลการศึกษาพบว่า กระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนบ้านจำรุงตั้งแต่อดีต จนกระทั่งปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าทุนทางสังคมที่อยู่ในกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคแรก (ยุคผู้ใหญ่บ้าน ลูกบ้าน) ไปสู่ ยุคที่สอง (ยุคคณะกรรมการหมู่บ้าน) พบว่าในยุคแรก กระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนยังอยู่ในวงจำกัดเฉพาะผู้นำแบบเป็นทางการ (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) และผู้นำตามธรรมชาติ เช่น พระ ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขของปัจจัยภายในของกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชน ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และมีผู้อาวุโสที่มีความรู้ ภูมิปัญญา เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ต่อมาในยุคที่สอง ชุมชนเกิดจากการเรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอก ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของกระบวนการสืบทอดผู้นำภายในชุมชนที่สามารถ

กระทั่งปัจจุบัน (ยุคเวทีประชุมสภาหมู่บ้าน) ที่ชุมชนเกิดการปรับกระบวนการสร้างการ สืบทอดให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหา/ ความต้องการภายในชุมชน ขณะเดียวกันก็สามารถ รองรับกระแสการพัฒนาจากภายนอกได้ ส่งผลให้เกิดกระบวนการสืบทอดผู้นำที่มีความ หลากหลาย และจำนวนเพิ่มมากขึ้น เช่นมีผู้นำเพศหญิงเข้ามามากขึ้น และมีผู้นำที่เป็นเยาวชน เพิ่มเข้ามาด้วย รวมไปถึงผู้นำกิจกรรมที่เป็นคนพิการ เป็นต้น

จากข้อค้นพบข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาได้เล็งเห็นความสำคัญของ การพัฒนาที่มาจาก ทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่มีต่อทุนทางสังคมที่จะส่งผลต่อกระบวนการสืบทอดชุมชนในแต่ละ ยุคสมัยที่แตกต่างกันไปดั่งนั้น ซึ่งจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

### **ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย**

1. การดำเนินนโยบายการพัฒนา ขององค์กรพัฒนาจากภายนอก ควรจะต้อง คำนึงถึงความพร้อมของชุมชนในการเรียนรู้ และปรับตัว เพราะแต่ละชุมชนมีฐานที่แตกต่างกันใน เรื่องของ ค่านิยม ความเชื่อ ธรรมเนียมปฏิบัติ ซึ่งเป็นฐานที่ทำให้ชุมชนดำเนินไปได้

2. ต้องให้ผู้นำชุมชนสามารถแสดงบทบาทต่อไปได้ในภาวะของเศรษฐกิจและสังคม ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและไม่แน่นอน ที่ทำให้ผู้นำชุมชนในยุคปัจจุบันต้องเผชิญกับ ภาวะของการทำงานส่วนรวมได้อย่างไม่เต็มที่ เพราะจะต้องคำนึงถึงการประกอบอาชีพซึ่ง กลายเป็นประเด็นสำคัญในการอยู่รอดของสังคมยุคนี้มากกว่าในอดีต ที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติ เพียงพอ มีการเกื้อกูลแบ่งปันกันเองภายใน ซึ่งเป็นทุนทางสังคม ดังนั้นองค์กรพัฒนาต่าง ๆ ต้อง คำนึงถึงผลกระทบต่อทุนทางสังคมภายในชุมชนที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนา รวมไปถึงการมี สวัสดิการเพื่อให้ผู้นำชุมชนสามารถแสดงบทบาทต่อไปได้อย่างต่อเนื่องในภาวะปัจจุบัน นอกเหนือจากการให้ผู้นำชุมชนตอบสนองนโยบาย ของภาครัฐเพียงอย่างเดียว

### **ข้อเสนอแนะต่อชุมชน**

1. แม้ว่าชุมชนจะสามารถดำเนินงานพัฒนา และกระบวนการสืบทอดผู้นำภายใน ชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้ความแตกต่างทางความคิด และวิธีการทำงานที่แตกต่างกันกับผู้นำ ชุมชนรุ่นก่อน แต่หากชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการสร้างให้เกิดความเข้าใจตรงกันระหว่าง ของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ก็จะเป็นการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมถูกกลับเข้ามาใช้ใหม่ในกระบวนการ สืบทอดผู้นำภายในชุมชน

2. ต้องดำรงองค์ประกอบภายในที่เป็นทุนทางสังคมให้มีความเข้มแข็ง เพื่อให้เกิด การสืบทอดผู้นำชุมชนที่มีทั้งคุณภาพ และประสิทธิภาพ คือเป็นทั้งคนดี เสียสละ มีจิตอาสา ขณะเดียวกันยังเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถเท่าทันการเปลี่ยนแปลงทั้งภายใน และภายนอก

ดังนั้นชุมชนต้องตระหนักถึง การสร้างกิจกรรมที่สอดคล้องกับฐานภูมิปัญญา และ ทรัพยากรภายในชุมชน และสามารถรองรับทรัพยากรบุคคลดังกล่าวให้สอดคล้องกับองค์ความรู้ และนำมาประยุกต์ใช้ให้มากที่สุด ขณะเดียวกันก็ให้เกิดความรู้สึกรักพอใจกับสิ่งที่บุคคลดังกล่าว จะได้รับตอบแทนกลับมาจากค่าตอบแทน แต่เป็นเรื่องการมีความสุขในการทำงาน ผ่านวิถีชีวิตของชุมชนที่ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน การยอมรับ การให้คุณค่า ความจริงใจ และ ใฝ่กว้างใจกัน อันเป็นสิ่งที่องค์ประกอบภายในของกระบวนการสืบทอดผู้นำชุมชนสามารถทำได้ และเป็นจุดแข็ง ที่ได้เปรียบกับองค์กรภายนอกที่เป็นองค์กรเอกชน และมุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์เป็นหลัก

#### **บทส่งท้าย: สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนหรือการทำงานกับชุมชน**

หลังจากได้มีโอกาสลงมาศึกษาในหมู่บ้านจำรุง นอกจากจะได้ความรู้ในประเด็นที่ตนเองทำการศึกษาแล้ว ยังได้ความรู้ที่เกี่ยวกับการการทำงานพัฒนาของชุมชน รวมไปถึงการทำงานร่วมกับชุมชนอีกด้วย ดังต่อไปนี้

1. การจะทำงานกับชุมชนผู้ศึกษาหรือนักพัฒนาจำเป็นต้องมีความเข้าใจในบริบทของชุมชนเป็นอย่างดี รวมทั้งรู้ข้อมูลของ ผู้นำภายในชุมชนด้วย ทั้งนี้เพื่อที่จะสามารถทำงานกับชุมชนได้อย่างราบรื่น และรวดเร็วมากขึ้น แต่ต้องคำนึงไว้เสมอว่าต้องไม่ให้ความสำคัญกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากเกินไป เพราะอาจทำให้ผู้ศึกษาหรือนักพัฒนาเกิดอคติในการทำงานได้เช่นเดียวกัน จึงต้องพยายามศึกษาอย่างรอบด้านเช่น บริบทต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องในประเด็นที่ตนเองสนใจจะศึกษา หรือทำงานกับชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงสาเหตุของประเด็นเหล่านั้นอย่างถ่องแท้บนฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ มากกว่าการใช้ความเข้าใจที่คลุมเครือบนฐานข้อมูลเพียงชุดเดียว แต่กลับเชื่อมั่นเพราะมีความเป็นอคติเกิดขึ้น

2. การเรียนรู้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาชุมชน นอกจากจะสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชนในงานพัฒนานั้นๆ แล้ว แต่การพัฒนาที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ภายในชุมชนนั้นสำคัญกว่าเพราะถ้าหากชุมชนไม่เกิดการเรียนรู้จากการทำงานแล้ว ก็จะเป็นการยากที่จะทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาหรือแก้ปัญหาใหม่ๆ ได้ ดังเช่น บ้านจำรุง ที่มีการพัฒนาต่อยอดกิจกรรมร้านค้าชุมชน โดยเริ่มจากการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชน จนทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาของตนเอง และขยายกิจกรรมต่าง ๆ ต่อยอดออกมาจากร้านค้าชุมชน เพื่อให้กิจกรรมเหล่านั้นตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้มากที่สุด

3. งานพัฒนาจะต่อเนื่องได้นั้นต้องมีการสร้างผู้นำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากการศึกษาข้างต้นเป็นข้อพิสูจน์ที่ชัดเจนว่า งานพัฒนาภายในชุมชนที่สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องนั้น ส่วนสำคัญอยู่ที่ผู้นำชุมชนที่เกิดขึ้นมาได้ถึงเห็นความสำคัญในงานพัฒนาเหล่านั้นหรือไม่ ดังนั้นหากมีการสร้างผู้นำชุมชนที่ได้มีโอกาสเข้ามาสัมผัสเรียนรู้งานพัฒนาของผู้นำชุมชนรุ่นก่อน ๆ เพื่อเป็นการปลูกฝังค่านิยมการทำงาน ทักษะการทำงาน รวมไปถึงทำให้เกิดความรัก ความสุขในการทำงานเหล่านั้น ก็จะทำให้ชุมชนมีโอกาสที่จะมีผู้นำชุมชนที่จะมาสานงานพัฒนาที่เป็นหัวใจสำคัญของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

4. หัวใจสำคัญของการทำงานเพื่อส่วนร่วมนั้น คือการเสียสละ โดยเฉพาะผู้นำชุมชนจำเป็นต้องมีความเสียสละมากกว่าคนทั่วไป ทั้งนี้เพราะมีภาระหน้าที่มากกว่า ซึ่งจะเห็นได้ว่าผู้นำชุมชนของบ้านจำรุงนั้นทุกยุคทุกสมัยผู้นำภายในชุมชนจะเน้นความเสียสละเป็นสำคัญ ถึงแม้ว่าในยุคหลังเริ่มมีค่าตอบแทนเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่หากพิจารณาแล้วก็ยังน้อยกว่ารายได้ที่เขาจะได้รับหากไปทำงานจริง ซึ่งเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์เศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ผู้ที่เข้ามาก็ต้องมีความเสียสละที่จะเข้ามาทำงานเพื่อส่วนรวมอยู่แล้ว

ทั้งนี้เพราะหากไม่มีการเสียสละเกิดขึ้นในการทำงานพัฒนา งานส่วนร่วมที่แท้จริงก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน และอาจจะกลายเป็นงานที่หาผลประโยชน์ส่วนบุคคล กลุ่ม เกิดขึ้นมาแทน เพราะไม่มีคนที่เสียสละมาร่วมไม่ร่วมมือกันทำงานพัฒนาอย่างจริงจัง